

Arhe XIX, 38/2022

UDK 371.3 :1(497.1)"1918/1941"(091) Marković B.

DOI <https://doi.org/10.19090/arhe.2022.38.141-155>

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

MARICA RAJKOVIĆ¹

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

DELA BLAGOJA MARKOVIĆA U NASTAVI FILOZOFIJE U MEĐURATNOM PERIODU

Sažetak: Cilj teksta je prikazivanje najvažnijih dela Blagoja Markovića, pre svega delâ *Logika* i *Psihologija*, koja su korišćena kao udžbenici iz filozofije u srednjim školama u Vojvodini tokom i nakon međuratnog perioda. Neposrednim uvidom u udžbenike rekonstruiše se konkretni plan i program nastave filozofije, kao i tematske celine koje je predmet *filozofija* obuhvatao. Prikazivanjem filozofski relevantnih delova udžbenika navode se konkretne teme, pojmovi i autori koji su tematizovani, čime se rasvetljava čitava struja u filozofiji Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije, budući da delo koje je propisano kao udžbenik svedoči ne samo o konkretnom nastavnom planu u školama, već i o mnogo široj naučno-filozofskoj atmosferi i tendencijama kada je filozofsko obrazovanje u pitanju.

Glavne reči: Blagoje Marković, međuratni period, nastava filozofije, srednjoškolski udžbenici, Vojvodina

Na spisku književnih izdanja preporučenih od strane Ministarstva prosvete Kraljevine Jugoslavije nalazila su se sledeća, filozofski posredno ili neposredno relevantna dela: *Logika* – dr K. Oswald, *Logika* – Arnold H., *Logika za učenike učiteljskih škola* – dr Blagoje Marković, *O geniju, od Šopenhauera* – Milan Vujaklija, *Opšta pedagogika* – Ljubomir Protić, *Osnovi psihologije* – dr Branislav Petronijević, *O ugledanju na Hrista* – Toma Kempinski, *Posebna Didaktika* – dr Dušan Rajičić, *Pravoslavna etika* – Milan Anđelković,

¹ E-mail adresa autorke: marica.rajkovic@ff.uns.ac.rs

Psihologija – dr Stjepan Cimerman, *Psihologija za srednje i stručne škole* – dr Borislav Lorenc, *Uvod u filozofiju* – dr Vladan Maksimović, *Žan Žak Ruso i prirodno vaspitanje* i *Herbert Spenser i naučno vaspitanje* – prevodi – Jelisaveta Marković, kao i referati – *Logika Luja Liara* – referat dr Borislava Lorenca za *Filozofsku propedevtiku*. Navedeni naslovi su preporučeni ili kao udžbenici ili kao literatura u širem smislu – *lektira ili pomoćni i privremeni udžbenici*².

SELEKCIJA UDŽBENIKA UNASTAVNOM PROGRAMUNASTAVEFILOZOFIJE U VOJVODINI IZMEĐU DVA SVETSKARATA

U okviru nastave filozofije u srpskim gimnazijama u Vojvodini tokom dvadesetih, tridesetih i četrdesetih godina XX veka, kao udžbenici su korišćena sledeća dela: *Psihologija* Borislava Lorenca, *Logika* i *Psihologija* Blagoja Markovića, *Psihologija* Stjepana Cimermana, *Osnovi empiriske psihologije*, *Osnovi eksperimentalne psihologije* i *Osnovi psihologije* Branislava Petronijevića i *Logika* S. Ristića. Modifikacije oko korišćenja tih udžbenika vršene su u pogledu broja časova, zastupljenosti konkretnih celina, izmena u pogledu razreda (uzrasta) u kojima se držala nastava iz filozofije, ali su pomenuta dela predstavljala trajno važeću literaturu za nastavu filozofije pomenutog doba. U okviru *Metodike više osnovne i srednje nastave*, izdate 1924. godine, naglašava se da je potrebno utvrditi logičku sintezu, genetičku determinaciju i indukciju kao logički metodološki princip učenja, „po kojima se stiču nova i viša saznanja i u isto vreme posreduju najvredniji sadržaji opšteg obrazovanja i moralnog vaspitanja“³.

Gradivo u školi zamišljeno je kao nastavni problem koji treba obraditi po uzoru na problematizaciju u naukama – pa se tom metodološkom srodnošću nauke i nastave „ide na to, da se *nastava bez problema*, koliko je to moguće, preobrati u *nastavu problema*“⁴. Tako se

² *Arhiv Jugoslavije*, fond br. 66; fascikla br. 494; jedinica opisa br. 798.

³ Milošević, M. R., *Metodika više osnovne i srednje nastave*, 3., posebni deo, Izdavačka knjižara Branislav Cerović – Ajhštet, Beograd, 1924., str. 3.

⁴ Loc. cit.

konstituiše princip nastave koji u izvesnoj meri uspeva da se otrgne čak i trendovima u nauci tog vremena, budući da se jasno oslobađa *suvišnog psihologizma*, sa težnjom da se *položi na temelje principa logike*⁵: time se teži da se „iz nastave srednjih škola izbací što više suvišnog konkretizma i empirizma od materijala starih i zastarelih nauka“; a da se u nastavu unese što više sadržaja iz „učenja o životu, u duhu učenja racionalnih i novih nauka“⁶. Ovakav zaokret u tumačenju suštinskih ciljeva nastave u značajnoj meri se poklapao sa važnim filozofskim pozivom obogaćivanja i razvijanja *duhovne sfere* čoveka, koja je cvetanjem empirijskih nauka bivala ostavljena po strani. Međutim, empirijske nauke, pre svega psihologija (koju propagira i Blagoje Marković), naći će način da se održe kao ključne u nastavi filozofije, koliko god da su nesuglasica trpele unutar vlastitih redova.

U takvom kontekstu će se duhovna sfera u celini uz „saznanje *zakona* i shvatanje *ideja* pokazati kao najvrednija sadržina obrazovanja“⁷. A sa tim u vezi – *operisanje činjenicama*, tj. njihovo *dovođenje u vezu i mišljenje*, vaspitno će se pokazati kao važnije od samog saznanja i *pamćenja činjenica*⁸. Metodika koja propisuje takvu formu nastave jasno naglašava da je za optimalno funkcionisanje nastave rešavanje problema važnije od *materijalnog znanja*⁹. Cilj obrazovanja koje je fundirano na taj način jeste *razumevanje*, a ne *suva sistematika i deskripcija*¹⁰ – „jer je *glavnije kako će se razumeti nego koliko će se*

⁵ Loc. cit.

⁶ Loc. cit.

⁷ Ibid., str. 4-5.

⁸ Loc. cit. Up. sa: „Rekli smo da se pitanja filozofskog obrazovanja mogu sustavno utemeljiti tek na samom pojmu filozofije. No pojam filozofije je i sam filozofski problem. Ako je tako, onda bi i nastava filozofije, metodički pristup njezinu izvođenju, došao u pitanje. Kao što u filozofiji nema nastavne upute koja ne bi upućivala na shvaćanje filozofije, tako nema ni filozofije iz koje se ne bi mogle izvesti i određene nastavne upute“ – Marinković, J., *Metodika nastave filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1983., str. 12.

⁹ Loc. cit.

¹⁰ Loc. cit.

*naučiti*¹¹. Uputstva za rad u višim osnovnim i srednjim školama iz 1924. godine o kojima je ovde reč podrazumevaju nekoliko principa:

1. pojačavati, a smanjivati sadržinu;
2. napuštati obim, a ići u dubinu;
3. uzvišavati, a smanjivati znanje;
4. i popunjavati, a uprošćavati oblik¹².

Suvoparna sistematika znanja smatra se prevaziđenim modelom, koji treba da ustupi mesto novom odnosu između nastave i novih nauka, koji se ne bi bazirao na opisivanju, nego na ispitivanju i proučavanju¹³. Autoru ove metodike jasno je, međutim, da nastava toga doba ima malo toga zajedničkog sa poželjnim modelom nastave.

Uredba o vršenju nadzorničke službe u Zakonu o narodnim školama propisuje sledeće: „Nastava je, dakle, složen proces u kome razlikujemo ove momente:

- 1) sticanje znanja,
- 2) razvitak sposobnosti,
- 3) razvitak etike, energične, istrajne volje,
- 4) osposobljenje za službu u državnoj kulturnoj zajednici“¹⁴.

Uredba o srpskim višim devojačkim školama predviđala je da „školovanje traje četiri godine, da predsprema učenica bude četiri

¹¹ Ibid., str. 5.

¹² Loc. cit.

¹³ Deo ovog teksta koji se bavi opštim uslovima i uredbama vezanim za implementaciju udžbenika u školski program isti je ili sličan kao i u tekstovima „Dela Branislava Petronijevića u nastavi filozofije u međuratnom periodu“ i „Dela Borislava Lorenca u nastavi filozofije u međuratnom periodu“, jer su i sâme odredbe iste. Prim. aut.

¹⁴ Uredba o vršenju nadzorničke službe O. n. Br. 8184 od 5. februara 1935., u: *Zakon o narodnim školama sa svim uredbama, pravilima i pravilnicima za njegovo izvršenje*, 1935. § 116.

razreda osnovne škole“ uključuje i estetiku¹⁵. Predmeti: „pod 15 – Osnovi filozofije (psihologija, logika i etika) i pod 16 – Pedagogika do kraja školske godine 1934/35 moći će se kombinirati još i po sadašnjoj Uredbi Filozofskog fakulteta“¹⁶.

LOGIKA ZA UČENIKE SREDNJIH I UČITELJSKIH ŠKOLA
BLAGOJA MARKOVIĆA U NASTAVI FILOZOFIJE

Knjiga koja je preporučena od strane Glavnog prosvetnog saveta i odobrena kao udžbenik od strane Ministarstva prosvete (S.n. br. 40263) od 19. oktobra 1937. je *Logika za učenike srednjih i učiteljskih škola* dr Blagoja D. Markovića¹⁷. Četvrto izdanje tog udžbenika prilagođeno je novom nastavnom programu tog predmeta za srednje i stručne škole. Autor napominje da je to izdanje obogaćeno primerima, novim materijalima i zadacima „za učenička vežbanja u primeni naučenoga“¹⁸.

Logika za učenike srednjih i učiteljskih škola je delo koje se sastoji iz uvoda, dva dela i dodatka. Za prikazivanje odnosa koji Marković ima prema logici kao predmetu i određenje načina na koji on razume značaj i svrhu izučavanja logike u srednjim školama potrebno je obratiti posebnu pažnju na poslednje poglavlje udžbenika: „U čemu je glavna korist od izučavanja logike“. Marković ističe da „ne mora biti uvek nesumnjivo istinito ono što istinom smatramo i da je naše mišljenje o stvarima podložno čestim zabludama“¹⁹. Ukoliko se iz tih zabluda

¹⁵ Izveštaj o radu Srpske više devojake škole za 1905/1906., Istorijski arhiv Pančevo – Informator 21'87., str. 155.

¹⁶ *Pravila o polaganju profesorskih ispita*, na osnovi §27 Zakona o izmenama i dopunama u Zakonu o srednjim školama od 31. avgusta 1929 i § 53 Zakona o učiteljskim školama. Arhiv Jugoslavije, Fond br. 66, Fasc. br. 494, Jedinica opisa 798., str. 11.

¹⁷ Marković, B., *Logika za učenike srednjih i učiteljskih škola*, IV izdanje, Izdavačka knjižarnica Tome Jovanovića i Vujića „Zeleni venac“, Beograd, 1939.

¹⁸ Ibidem, str. 4.

¹⁹ Ibidem, 84-85.

uklone *neintelektualni* faktori – osećanja i volja – ostaju misaone zablude, koje su duhovnog porekla, kao i pojedinačni uzroci istih, koje treba preispitati. On navodi da je Dekart pokušao da utvrdi upravo te duhovne uzroke zabluda ljudskog mišljenja, pre svega *sudjenja* kao njegove osnovne funkcije i redukovao ih na dve: „1) *na nesavršenost naše razumne sposobnosti*, ili *inteligencije*, koja uopšte nije u stanju da shvati sve *odnose stvari*, i 2) *na prenagljenost naše duhovne aktivnosti*, pošto o stvarima često *sudimo pre nego što se s njima i upoznamo* kako valja“²⁰. Logika postoji upravo da bi se ljudsko mišljenje vratilo na pravi put sa stranputica na koje često skreće, smatra Marković, ali dodaje da bi trebalo sprečiti jednu novu zabludu koju upravo takva ambicija proizvodi: da onaj koji poznaje logičke propise „samim tim neće u mišljenju i – grešiti“²¹. Poznavalac logike će, ipak, biti u stanju da eventualne zablude mišljenja prepozna, otkrije i ispravi *pre onoga koji se logikom nije bavio*, što znači da korist od poznavanja logike zapravo leži u *razvijanju svojevrsnog smisla za istinom*.

Uvodni deo udžbenika *Logika za učenike srednjih i učiteljskih škola* tematizuje ime i predmet logike; oblast psihološkog i logičkog proučavanja mišljenja i zadatak i podelu logike, kao i njen položaj prema ostalim naukama. U delu koji tematizuje ime logike, Marković ističe kako se imena nauka (psihologija, antropologija, biologija, itd.) uglavnom sastoje iz dva dela, „od kojih su prve *različite*, a druga je uvek *ista*: logos. (...) Stara grčka reč logos prvobitno nije imala značenje 'nauka'. Ovo značenje dobila je ona tek docnije, pošto su se rane nauke već formirale. Inače, njeno *pre naučno* značenje, značenje u običnom govoru, bilo je: reč, govor, razgovor, razum, misao, razmišljanje ili umovanje i dr.“²². Nauka se u početku i svodila uglavnom na *razmišljanje* o predmetima koji su ljudski duh zainteresovali, premda su i tada postojale i druge metode i načini naučnog istraživanja. Marković navodi da starogrčki filozofi „nisu mnogo marili“²³ za te druge puteve,

²⁰ Ibid., str. 85.

²¹ Loc. cit.

²² Ibid., str. 6.

²³ Loc. cit.

već su se skoro isključivo oslanjali na razumnu delatnost – na razmišljanje i umovanje. To, međutim, ne znači da su „rani grčki naučnici“ obraćali neku osobitu pažnju na samu duševnu funkciju razmišljanja: tek nekoliko vekova kasnije su starogrčki filozofi obratili pažnju na samo razmišljanje, tj. preciznije: započeli „razmišljanje o razmišljanju“. Figura koju Marković ističe kao najznačajniju u tom procesu je Sokrat, za kojeg kaže da uvodi novo učenje, učenje o razmišljanju ili umovanju. To ovo učenje naziva se logikom, a njen predmet proučavanja je: mišljenje.

Logika, međutim, nije jedina nauka koja proučava mišljenje. Mišljenje proučava i psihologija, tematizujući duševni ili svesni život čovekov uopšte, kao i osećaje, osećanja, predstave, opažanje, sećanje itd. Razlika između logike i psihologije, pak, jeste u tome što je psihologija pozvana da „*podjednako*“ prouči kako se zbiva kako *naučno*, tako i *vulgarno*, kako *normalno*, tako i *patološko* mišljenje, što znači da mišljenje prouči pod *svima okolnostima* i u svim *pravicima* njegovim. Logika međutim mišljenje proučava u jednom sasvim drugom cilju: *u cilju utvrđivanja pravila, pomoću kojih se može doći do pouzdanog ili tačnog mišljenja*²⁴. Logika se, dakle, ne upušta u proučavanje svih oblika mišljenja i njihovih procesa, kao što to čini psihologija, već je fokusirana na onaj oblik mišljenja kojim se dolazi do istine. To znači da logika utvrđuje *kakvo ljudsko mišljenje treba da bude*²⁵. Kada je reč o odnosu logike prema drugim naukama, Marković ističe da je logiku moguće zvati i naukom nauka, jer je ona opšta podloga svim ostalim naukama.

U prvom delu udžbenika, nazvanom „Elementarna (ili formalna) logika“, ispituju se elementi logike: pojmovi, sudovi i zaključci; kao i zakoni logičkog mišljenja. Drugi deo se tiče „Metodologije (ili primenjene logike)“ i ispituje metode naučnog istraživanja, sa jedne strane, i oblike naučnog sređivanja (sistemisanja) sa druge strane. U dodatku se nalaze kratka istorija logike, logički pravci novijeg vremena, kao i poglavlje koje smo razmotrili: o koristi izučavanja logike.

²⁴ Ibid., str. 7-8.

²⁵ Ibid., str. 8.

Nauka o pojmovima ispituje na početku postanak pojma i definisanje pojma uopšte: interesantno je da Marković utvrđuje kako, pored pojedinačnih predstava o predmetima, do kojih dolazimo opažanjem, postoje i zajedničke ili opšte predstave o njima, koje nam nisu date putem čula, već se putem mišljenja u našoj svesti naknadno izgrađuju. Takva definicija nam ukazuje da se Marković u značajnoj meri vodi Kantovim (i kantovskim) određenjima, posebno kada govori o predstavama, za koje ističe da ne dolaze u svest putem iskustva. Misaono jedinstvo „opštih i bitnih obeležja jedne grupe predmeta (predmeta *jedne vrste*) sačinjava opštu pretstavu ovakvih predmeta. Ovakva opšta pretstava naziva se u logici – *pojmom*“²⁶. Pojam se, dakle, određuje kao misaona sinteza bitnih zajedničkih oznaka kod izvesnog broja predmeta, tj. predstava koje se na te predmete odnose. Marković kroz prvi odeljak prvog dela ispituje uslove izgrađivanja pojmovia; prepojmovno i pojmovno mišljenje; obim i sadržinu pojma; odnos između obima i sadržine pojma; pojmovnu jasnoću i razgovetnost; podelu pojmovia, odnos među pojmovima i rod i vrstu pojmovia. Nauka o sudovima je druga oblast prvog odeljka, koja tematizuje sud uopšte, delove suda, vrste sudova, sudove prema subjektu i predikatu i analitičke i sintetičke sudove. Kroz tu oblast Marković objašnjava kako se pojam, da bi bilo šta potvrđivao ili odricao, mora „dovesti u vezu s *drugim* pojmovima“²⁷. Suđenje se sastoji u sastavljanju pojma u odnos prema nekom drugom pojmu, da bi se utvrdilo misaono jedinstvo među njima, navodi se, kako bi se utvrdilo „da li jedan od njih pripada drugom kao deo njegove sadržine, ili mu ne pripada“²⁸. Kada je reč o vrstama sudova, Marković i tu uzima Kantovu logičku koncepciju kao primer i razlikuje sudove prema kvantitetu, kvalitetu, relaciji i modalitetu. On čak ni ne spominje Kantovo ime, već prenosi njegovo učenje o sudovima kao opšte određenje i vrste sudova razlikuje isključivo po tom ključu. Na kraju, treći i poslednji segment prvog odeljka ispituje zaključke: zaključak uopšte, silogističke figure, oblike kombinacija premisa, vrste silogizama,

²⁶ Ibid., str. 11-12.

²⁷ Ibid., str. 25.

²⁸ Loc. cit.

skraćene i produžene silogizme, a završava se tematizacijom pogrešnog zaključivanja. U tom segmentu Marković se fokusira na Aristotelovo učenje, ovaj put navodeći njegovo ime, te ističe ulogu Aristotela u zasnivanju logike, posebno kada je u pitanju učenje o silogizmima. U segmentu o pogrešnom zaključivanju navodi se da postoje dve vrste pogrešnih zaključaka – nenamerne, obične zablude ili *paralogizmi* i namerni i lažni zaključci, sračunati na zavodenje i zabunu drugih, koji se nazivaju *sofizmi*²⁹. Drugi odeljak prvog dela ispituje zakone logičkog mišljenja: zakon identiteta, zakon kontradikcije, zakon isključenja trećeg i zakon dovoljnog razloga³⁰.

Drugi deo udžbenika *Logika za učenike srednjih i učiteljskih škola* se u najširem smislu bavi metodologijom, odnosno primenjenom logikom. Nakon utvrđivanja zadatka i podele metodologije, prvi odeljak tematizuje metode naučnog istraživanja: analizu i sintezu; apstrakciju i determinaciju; te indukciju i dedukciju. Drugi odeljak ispituje oblike naučnog sređivanja (sistemizovanja): definiciju; klasifikaciju i dokaz. „Sređivanje ili sistemisanje naučnog materijala sastoji se u *pravilnim definicijama* i *razdelama* pojmova, kao i u izvođenu *istinitosti* pojedinih naučnih tvrdjenja, t. j. u *dokazu*. Definicijom se unosi *jasnoća* i *razgovetnost* u osnovni materijal (sadržinu) nauke, u *pojmove*; podelom ili klasifikacijom se postizava *pregled* širokih pojmova; logičkim *dokazom* ili *argumentacijom* se ide na to da se istinitosti logičkih sudova i zaključaka utisne *očiglednost, ubedljivost*“³¹, navodi se u drugom odeljku. Kao što smo napomenuli, udžbenik sadrži i dodatak, u kojem se nalaze kratka istorija logike, logički pravci novijeg vremena, kao i poglavlje o koristi izučavanja logike. Marković će u kratkom prikazu istorije logike da istakne „radnike logike“ koje smatra relevantnim, kreirajući neobičnu listu imena na kojoj se nalaze: Protagora, Sokrata, Platon, Aristotelo³², Galen, Kant, Bakon, Lok, Jum i Milj, a od „novijih radnika na logici vredni su pomena osobito: Vunt, Ben, Džems, Berkson,

²⁹ Ibid., str. 41.

³⁰ Ibid., str. 44-48.

³¹ Ibid., str. 64.

³² Imena su napisana u obliku u kojem su navedena u udžbeniku – prim. aut.

Mah, Koen, Natorp, Sigvart, Brentano, Dževons, Huserl, Rasel, Loski i drugi³³. Pomenuta imena ukazuju na Markovićeve odnos prema aktuelnim filozofskim školama i pokazuju u kojoj meri je poznavao i priznavao nova imena na svetskoj filozofskoj sceni, što čini da putem prikaza udžbenika možemo da steknemo uvid i u odnos celokupnog školskog sistema jedne države prema širem kontekstu filozofskih tokova u jednom istorijskom trenutku.

PSIHOLOGIJA ZA UČENIKE UČITELJSKIH I DRUGIH SREDNJIH ŠKOLA BLAGOJA MARKOVIĆA U NASTAVI FILOZOFIJE

Psihologija za učenike učiteljskih i drugih srednjih škola Blagoja Markovića nije jedini udžbenik iz psihologije koji se koristio u nastavi filozofije – u okviru školskog programa korišćeni su i udžbenici Branislava Petronijevića, Borislava Lorenca i drugih, koji su takođe kroz sistematizovanje psihologije ujedno ukazivali i na neke relevantne filozofske pravce i učenja. Svakako, udžbenici iz logike su adekvatnije štivo za nastavu filozofije, ali budući da su udžbenici iz psihologije takođe bili odabrani za nastavu filozofije, predstavimo i istoimenu udžbenik Blagoja Markovića.

Pomenuto delo objavljeno je 1940. godine, kada je Drugi svetski rat već bio u toku, i za razliku od *Logike* ne predstavlja udžbenik koji je korišćen tokom '30-ih godina prošlog veka, ali uprkos tome predstavlja važan doprinos temi ovog teksta, koja ispituje relevantnost dela Blagoja Markovića za nastavu filozofije u srednjim školama u Vojvodini.

Udžbenik *Psihologija za učenike učiteljskih i drugih srednjih škola*³⁴ sastoji se iz uvoda, četiri dela i dodatka – u uvodnom delu se u širem smislu tematizuje predmet psihologije, u prvom delu se ispituje psihologija saznanja, u drugom delu psihologija osećanja, u trećem delu psihologija volje, u četvrtom delu neredovne svesne pojave, te napokon

³³ Ibid., str. 83.

³⁴ Marković, B., *Psihologija za učenike učiteljskih i drugih srednjih škola*, Izdavačka knjižarnica Tome Jovanovića i Vujića „Zeleni venac“, Beograd, 1940.

u dodatku – kratka istorija psihologije i psihološki pravci novijeg vremena. Uvodni deo koncipiran je na sličan način kao i udžbenik iz logike: utvrđivanjem da su nauke koje se bave mišljenjem i misaonim procesima logika i psihologija, te definisanjem njihovih razlika i načina na koje pristupaju svom predmetu. Prvo se istražuje predmet psihologije; zatim opšte odlike duševnih pojava; potom se utvrđuju zadatak psihologije i njen značaj za praktični život; sledi tematizacija psiholoških metoda; poglavlje o nervnom sistemu; poglavlje o nervnim centrima i naposljetku podela psiholoških pojava³⁵. Zanimljivo je što Marković svoj udžbenik strukturira preko tri centralne teme: saznanje – osećanja – volja, gde opažanje, kao čulno saznanje, predstavlja polazište i bazu saznanja³⁶. Prvi deo udžbenika, „Psihologija saznanja“, sastoji se iz tri segmenta:

- 1) Čulno saznanje
- 2) Predstave
- 3) Mišljenje

Odeljak o čulnom saznanju³⁷ sadrži sledeće nastavne celine: a) čula – njihov broj, podela i značaj; b) osećaji i njihov postanak; c) osobine osećaja i njihov odnos prema dražima; d) osećaji opšteg čula; e) osećaji ukusa i mirisa; f) osećaji sluha i telesne orijentacije; g) osećaji vida; h) opažaji i njihov postanak; i) opažanje prostora i j) opažanje vremena. Odeljak o predstavama sadrži sledeća poglavlja: a) postanak i odlike predstava; b) vrste predstava; c) asocijacije predstava; d) pamćenje i njegove pogodbe; e) vrste pamćenja: učenje i zaborav; f) ispitivanje pamćenja; g) pažnja: njene odlike i pratioci; h) vrste pažnje: njen uticaj na duhovni rad; umor i odmor; i) ispitivanje pažnje i j) fantazija. Treći odeljak se bavi mišljenjem i sadrži sledeća poglavlja: a) o mišljenju uopšte; b) stvaranje pojmova; c) stvaranje sudova i zaključaka;

³⁵ Ibid., str. 1-18.

³⁶ Ibid., str. 22.

³⁷ Način na koji je celokupan ovaj deo koncipiran je veoma sličan putu duha od čulne izvesnosti do pojmovnog mišljenja u Hegelovoj *Fenomenologiji duha*.

d) intelektualna obdarenost; e) intelektualna zaostalost; f) ispitivanje inteligencije; g) govor i h) samosvest³⁸.

Drugi deo udžbenika za temu ima psihologiju osećanjai – nakon uvodnog dela o osećanjima uopšte – sadrži odeljak o čulnim osećanjima; odeljak o duhovnim osećanjima i odeljak o afektima. Odeljak o čulnim osećanjima sadrži dva poglavlja: a) odlike čulnih osećanja i b) čulna estetička osećanja. Odeljak o duhovnim osećanjima³⁹ sastoji se iz sledećih poglavlja: a) o duhovnim osećanjima uopšte; b) lična osećanja; c) intelektualna osećanja; d) estetička osećanja; e) moralna osećanja i f) religijska osećanja. Afekti se tematizuju kroz četiri poglavlja: a) o afektima uopšte i vrste afekata; b) ispoljavanje afekata; c) ispitivanje osećanja i d) emocionalne dispozicije; temperament⁴⁰.

U trećem delu udžbenika Marković razmatra psihologiju volje, i to prvo kroz tematizaciju nehotičnih i hotimičnih pokreta; a zatim kroz odeljke o nižim oblicima aktivnosti (1) i o voljnoj aktivnosti (2). Odeljak o nižim oblicima aktivnosti sadrži sledeća poglavlja: a) refleksi; b) instinkti i c) žudnje. Odeljak o voljnoj aktivnosti ima pet poglavlja: a) odlike voljnih radnji; b) o slobodi i vaspitanju volje; c) unutrašnje voljne radnje; bolesti volje; d) mehaniziranje voljnih radnji; navika i e) karakter.

Četvrti deo udžbenika posvećen je neredovnim svesnim pojavama i to kroz sledeća poglavlja: a) o neredovnim svesnim pojavama uopšte; b) iluzije i halucinacije; c) snovi; d) hipnoza; e) mesečarstvo i f) duševni poremećaji.

Dodatak sadrži kratku istoriju psihologije i psihološke pravce novijeg vremena.

ZAKLJUČAK

Neposrednim uvidom u udžbenike rekonstruiše se konkretni plan i program nastave filozofije, kao i tematske celine koje je predmet

³⁸ Ibid., str. 100.

³⁹ Ibid., str. 108.

⁴⁰ Ibid., str. 125.

filozofija obuhvatao. Prikazivanjem filozofski relevantnih delova udžbenika navode se konkretne teme, pojmovi i autori koji su tematizovani, čime se rasvetljava čitava struja u filozofiji Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije, budući da delo koje je propisano kao udžbenik svedoči ne samo o konkretnom nastavnom planu u školama, već i o mnogo široj naučno-filozofskoj atmosferi i tendencijama kada je filozofsko obrazovanje u pitanju.

Prikazivanje najvažnijih dela Blagoja Markovića, koja su korišćena kao udžbenici iz filozofije u srednjim školama u Vojvodini (tokom međuratnog perioda i nakon njega) imalo je za cilj ne samo da direktno ukaže i posvedoči o konkretnom nastavnom planu u školama, već i oširem naučno-filozofskom kontekstu i tendencijama kada je filozofsko obrazovanje u pitanju. Iz jednog udžbenika moguće je neposredno utvrditi koji se autori i filozofske škole pominju i na koji način, ali istovremeno i koji se ne tematizuju i zbog čega. Takođe, sama struktura udžbenika odražava ne samo metodologiju nastave, nego i tendencije da se školski sistem održi na postojećim osnovama, ili spremnost da se uključe nove metode i nastavne tehnike. To je vidljivo čak i u različitim izdanjima istog dela, kao na primeru *Logike* koju smo ranije prikazali.

Ono što je zanimljivo i vredno naglasiti jeste da Marković na kraju svakog poglavlja četvrtog izdanja *Logike* koncipira deo sa pitanjima koja podstiču razmišljanje učenika. Ta pitanja se ne odnose na suvoparnu reprodukciju definicija, već podstiču promišljanje i dovođenje u vezu različitih segmenata naučenog. Određena poglavlja imaju i deo sa vežbanjem naučenog, npr. „Vežbanja iz oblasti nauke o zaključcima. Odrediti prvo *višu* i *nižu* premisu, onda *srednji pojam*, zatim silogističku figuru, i, najzad, je likoji zaključak *pogrešan* i *zašto*“⁴¹. Upravo je u vezi sa tim i data napomena vezana za četvrto izdanje udžbenika, koje je dopunjeno brojnim primerima, pitanjima i vežbama, kojim se kod učenika podstiče samostalno otkrivanje relacija među temama i nastavnim celinama i promišljanje o naučenom. Takav pristup se značajno razlikuje u odnosu na druge udžbenike korišćene u nastavi

⁴¹ Marković, B., *Logika za učenike srednjih i učiteljskih škola*, str. 43.

filozofije u međuratnom periodu i označava pomak u pogledu na celokupnu ideju nastave filozofije u srednjim školama.

LITERATURA

Arhiv Jugoslavije, fond br. 66; fascikla br. 494.

„Izveštaji“ *Državne realne gimnazije u Somboru*, 1931/32, 1933/34.

„Izveštaji“ *Ženske realne gimnazije u Subotici*, Subotica, Gradska štamparija, Subotica, 1933/34, 1934/35, 1935, 1936/37, 1937/38, 1938/39, 1939/40.

Izveštaj o radu *Srpske više devojačke škole* za 1905/1906., Istorijski arhiv Pančevo – Informator 21'87.

Marković, B., *Logika za učenike srednjih i učiteljskih škola*, IV izdanje, Izdavačka knjižarnica Tome Jovanovića i Vujića „Zeleni venac“, Beograd, 1939.

Marković, B., *Psihologija za učenike učiteljskih i drugih srednjih škola*, Izdavačka knjižarnica Tome Jovanovića i Vujića „Zeleni venac“, Beograd, 1940.

Marinković, J., *Metodika nastave filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1983.

Milošević, M. R., *Metodika više osnovne i srednje nastave*, 3., posebni deo, Izdavačka knjižara Branislav Cerović – Ajhštet, Beograd, 1924.

Rajković, M., „Dela Branislava Petronijevića u nastavi filozofije u međuratnom periodu“, *Tradicija nastave filozofije*, VI, Propaideia – Arhe, Novi Sad, 2012.

Zakon o narodnim školama sa svim uredbama, pravilima i pravilnicima za njegovo izvršenje, 1935.

MARICA RAJKOVIĆ

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

THE WORK OF BLAGOJE MARKOVIĆ WITHIN PHILOSOPHY COURSES IN THE INTERBELLUM PERIOD

Abstract: The aim of this paper is to present the most important work of Blagoje Marković, primarily the books *Logics* and *Psychology*, which were used as textbooks in philosophy in secondary schools in Vojvodina during the interbellum period. By direct insight into the textbooks, it is possible to reconstruct the actual curriculum of philosophy, as well as the theme units, which the subject of philosophy included. By presenting philosophically relevant parts of the textbook, specific topics, concepts and authors are broached as well, which clarifies the general stream in the philosophy of the Kingdom of SCS and the Kingdom of Yugoslavia, because the book which is prescribed as a textbook testifies not only to the specific teaching curriculum in schools but as well to a much wider scientific and philosophical atmosphere and philosophical tendencies when it comes to education.

Keywords: Blagoje Marković, interbellum period, teaching philosophy, high school textbooks, Vojvodina

Primljeno: 14.3.2022.

Prihvaćeno: 27.5.2022.

